

УДК 658.347.734

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ СКЛАДОВИХ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

І.О. Александров, д.е.н., професор

О.О. Кравець

Донецький національний університет, Донецьк, Україна

Александров І.О., Кравець О.О. Формування ринкових складових управління якістю навколишнього середовища.

Наведено методологічні підходи щодо управління якістю навколишнього середовища, встановлено напрями державного та ринкового управління якістю навколишнього середовища. Аналізовано відносини між суб'єктами управління та запропоновано напрями удосконалення структури управління якістю навколишнього середовища.

Ключові слова: структура, держава, ринкове управління, навколишнє середовище, управління, якість навколишнього середовища

Александров И.А., Кравець Е.О. Формирование рыночных составляющих управления качеством окружающей среды.

Приведены методологические подходы к управлению качеством окружающей среды, установлены направления государственного и рыночного управления качеством окружающей среды. Анализировано отношения между субъектами управления и предложены направления усовершенствования структуры управления качеством окружающей среды.

Ключевые слова: организационная структура, государство, рыночное управление, окружающая среда, управление, качество окружающей среды

Aleksandrov I.A., Kravets L.O. Formation of market components of quality management environment.

Methodological approaches are brought to environment quality management, the directions of the state and market quality management of environment are established. The relations between subjects of management also are offered. Analizirovano of the improvement direction structure of quality management of environment.

Keywords: organizational structure, state, market management, environment, management, quality of environment

Світова спільнота стурбована погіршенням середовища проживання, тому проведено декілька зборів, щодо прийняття суспільних рішень (Ріо-де-Жанейро, Монреальський протокол, Кіотський протокол, Базельська конвенція та ін.). Одним з кроків до вирішення цих питань є Ріо + 20, де світова спільнота оцінюватиме досягнення за 20-річний період і обговорюватиме проблеми сталого розвитку.

У зв'язку з цим, враховуючи існуючу екологічну ситуацію в Україні і тенденції погіршення екологічного стану, що руйнує асиміляційні властивості природи (табл. 1) повинно тісно взаємодіяти у напрямі забезпечення збалансованої дії людини і його діяльності.

Головною причиною такого положення є мало ефективні механізми екологічного управління суб'єктами господарювання, переважно заснованих на жорстких адміністративних методах. У складній системі «природа - держава - суспільство (людина)», необхідно удосконалення функцій управління та засобів реалізації які передбачали б наявність не лише централізованої адміністративної дії держави, але і формування адекватних ринкових умов для виникнення, розвитку і підтримки процесів саморегуляції і свідомої соціально-екологічної відповідальності.

У зв'язку з цим важливе значення має розробка організаційного, нормативно-методичного та інформаційного забезпечення управління якістю навколишнього середовища з метою забезпечення максимально повного за обсягом державного регулювання всіх природокористувачів, які мають вплив на навколишнє середовище. Це обумовлює мету роботи, яка полягає в формуванні ринкових складових управління якістю навколишнього середовища.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій

Значний вклад у вирішенні питань управління якістю навколишнього середовища, взаємодією господарської діяльності і природи міститься в працях таких вчених: Гофмана К.Г. [6], Рюміної О.В. [17], Мельника Л.Г. [18], Тарасової М.Ю. [2], J. Weinmann [19] – проблеми взаємовідношень в сфері природокористування та економіки навколишнього середовища; Харічкова С.К. [11], Буркинського Б.В. [11], Хлобистов Є.В. [12] – проблеми переходу країни до сталого економічного роз-

витку; Веклич О.О. [9], Сиякевич І.М. [2], Попова О.Ю. [4], Вайсман Я.І. [5], Прокопенко О.В. [20] – проблеми стимулювання екологічно спрямованої інноваційної діяльності підприємств та багато ін. Проте організаційна структура управління якістю навколишнього середовища залишається недостатньо визначеною.

Основна частина

Принциповим при реалізації концепції сталого розвитку і екологізації економіки є питання про адаптування механізмів реалізації. Світовий досвід підтверджує про можливі механізми реалізації еколого-економічних цілей:

- пряме регулювання, пов'язане з дією держави (інколи це регулювання визначається як «командуй і контролюй»), нормативно-правові, адміністративно-контрольні заходи, пряма регламентація тощо. Проте податковий кодекс у частині екологічних податків не має повної реалізації умов глибокої трансформації економіки;
- економічне стимулювання, пов'язане з розвитком ринкових механізмів та мотивація охорони навколишнього середовища;

— змішані механізми, що поєднують дві перші цілі.

Найважливішою ланкою будь-якого механізму управління є його організаційна структура, тобто склад органів влади і управління природокористуванням, які є відповідальними за стан природних ресурсів, забезпечення дотримання вимог раціональності природокористування. Роль та місце обумовлені характером задач, які вирішуються по всіх рівнях державної структури. В процесі функціонування проявляється їх взаємодія по горизонталі та вертикалі, основним регулятором якого є нормативно – правова база.

Теорія і практика останніх десятиліть підтверджує, що вирішення екологічних проблем лише на базі державного регулювання не можливо. Передусім це пояснюється з значними субсидіями для природоексплуатаційних галузей (наприклад, топливно-енергетичний комплекс), відсутністю ціни або її мінімальності на природні ресурси, що призводить до їх експлуатації. В результаті чого використання економічних механізмів тільки прямого державного регулювання, призводить до «провалу» екологічно-економічної ефективності господарської діяльності [8].

Таблиця 1. Динаміка техногенного навантаження на навколишнє середовище на душу населення в Україні (складено по [14])

Показники	Роки					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря на душу населення, кг	137,1	140	134,6	136	145,8	151
Викиди діоксиду вуглецю на душу населення, кг	389	402	399,5	403,9	457,9	516
Утворення відходів I – IV класів небезпеки на душу населення, т	6,1	7,4	6,9	7,7	8,5	9,8
Скинуто забруднених зворотних вод на душу населення, м ³	28	31	29	32,2	33,9	35

В свою чергу, екологічний ринок, виступаючи як ефективний механізм регулювання взаємин виробника і споживача, вимагає направляючої діяльності держави та відображає інтереси суспільства країни. При цьому діяльність держави у регулюванні такого ринку є різне орієнтованою з точки зору використання адміністративно – політичних та ринкових методів або їх поєднання. Перш за все це пов'язано з відсутністю загальної картини розміру зеленого бізнесу в Україні, через брак систем збору статистичної інформації стосовно спостереження за розвитком цього сектору, що швидко розвивається, змінюється, а також відсутністю точок взаємодії з державою. Тому структура екологічного ринку формується за рахунок таких складових елементів: фірми, що надають екологічні послуги; екологічні банки; інформаційні центри; навчальні заклади; екологічні фонди; громадські організації (рис. 1).

Для встановлення зв'язку між державою та зеленим бізнесом в Україні необхідним є розробка екологічного пакту – добровільної угоди між уря-

дом та бізнес-спільнотою щодо сприяння зеленому бізнесу. Цілі Пакту полягають у підвищенні інноваційного руху та екологічно прийняттого економічного зростання за принципами сталості. Екологічний Пакт:

- формує відповідальність держави та промисловості за підтримку основних природних умов життя за допомогою попереджувальних дій незалежно від діючих законодавчих вимог;
- створює можливості для проведення ефективних заходів, що спираються на досвід та інноваційний поступ компаній;
- реалізує принцип екологічної ефективності, яка націлена на індивідуальні стратегії економічного характеру;
- робить важливий внесок у створення атмосфери довіри між владою та бізнес-співтовариствами й організаціями;
- є рушійною силою для нових підходів, методів, спрямованих на сталий розвиток країни.

Слід підкреслити, що: управління якістю навколишнього середовища неможливе тільки ринковими механізмами. Це пов'язано з тим, що: по-перше ринок діє в інституціональних умовах держави; по-друге – ринок ефективніше реагує на цінові сигнали про дефіцитність ресурсів. Проте реальні суспільні витрати і вигоди від використання екологічних ресурсів через систему ціноутворення на «екологічних» ринках не є неможливими.

Вартість природного ресурсу, як і вартість товару взагалі, регулюється законом вартості у товарних стосунках, згідно з яким вартість товарів визначається витратами суспільного (абстрактного) труда і товари обмінюються відповідно до їх суспільної вартості, величина якої встановлюється на рівні суспільних необхідних витрат праці. Це не закреслює теорію корисності, що є основою економічної теорії та мікроекономіки.

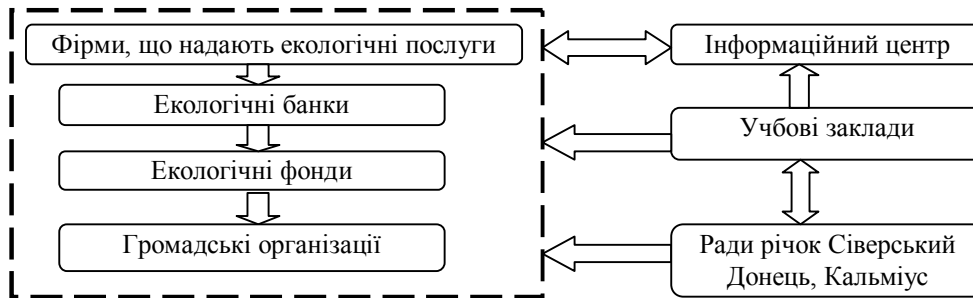

Рис. 1. Склад екологічного ринку

Саме зміна цих витрат і визначає динаміку споживчої вартості. Ціна природного ресурсу підпорядкована динаміці його суспільної корисності і специфіці його «товарності» для відповідного рівня розвитку виробничих сил. Ця динаміка, у свою чергу, визначається якістю навколишнього середовища в цілому. В результаті складається неадекватна оцінка дефіцитних ресурсів, величин попиту

і пропозиції, що дає занижені стимул-реакції для ефективного використання природних ресурсів і управління якістю навколишнього середовища.

Детальніше відмінні ознаки держави та ринку по відношенню до управління якістю навколишнього середовища представлені в табл. 2.

Таблиця 2. Ознаки держави та ринку в сфері управління якістю навколишнього середовища

Характерна ознака	Держава	Ринок
Мета	Збереження сприятливого навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу на користь нинішнього і майбутніх поколінь	Збільшення продаж, зниження витрат, «зелений імідж»
Мотивація	Можливість залучити додаткове зовнішнє фінансування на покриття експлуатаційних витрат і мати доступ до засобів, до яких вони раніше не мали доступу (наприклад, доходи від конверсії заборгованості в природоохоронні вкладення)	Можливість задоволення критеріям або вимогам інвесторів і полегшення доступу на світовий ринок, де конкурують підприємства всього світу.
Стимулювання	Нав'язувальне, примусове	Добровільне
Задачі	Формування ефективної системи пропаганди ідей екологічної безпеки і створення відповідної системи еколого-правового виховання та правової основи економічного механізму регулювання природокористування. Екологізація економічної діяльності в рамках інституціональних і структурних перетворень	Проведення економічної оцінки природних ресурсів і здійснення ціноутворення з врахуванням екологічних витрат. Надання різних екологічних послуг, до яких відносяться, екологічне консультування, еколого-правове обслуговування, будівництво природоохоронних споруд, сертифікація підприємств
Методи	Адміністративні, соціально – психологічні, фіскальні	Економічні, інформаційні
Функції	Нормотворчість і законодавча ініціатива в області природокористування; облік природних об'єктів і ведення кадастрів; вживання санкцій за порушення природоохоронного законодавства; еколого-економічне прогнозування і планування; здійснення моніторингу навколишнього середовища	Забезпечення ефективного розподілу ресурсів; економічне стимулювання природоохоронних дій; підвищення продуктивності економіки, зокрема її екоефективності; об'єднання підприємств для досягнення екоефективності

Таким чином, слід зазначити, що вирішення екологічної проблеми можливо шляхом державного і ринкових інструментів. Є ряд принципових причин, які визначають «провали ринку» (екстерналії, відсутність або зменшення цін, суспільні блага та ін.) і неефективність державної політики (протекціонізм, фіскальні інструменти).

У зв'язку з цим найбільш прийнятні змішані механізми, що дозволяють реалізувати еколого-економічну політику на основі державного регулювання та ринкових інструментів й в результаті чого вирішувати наступні питання:

- удосконалення правової основи, у тому числі прав власності у сфері природокористування і охорони навколишнього середовища;
- розробка методів та напрямів для їх поєднання в цілях розвитку еколого-орієнтованої економіки;

- розробка засобів мотивації й стимулювання господарської діяльності і встановлення меж її екологічної відповідальності;
- оцінка господарської ємкості регіональних і локальних екосистем і визначення допустимого асиміляційного потенціалу;
- розробка ефективної пропаганди нового способу життя, створення відповідної системи освіти і виховання.

Висновки

У запропонованій структурі управління якістю навколишнього середовища витримані екологічні пріоритети, раціональне поєднання ринкових та адміністративних інструментів у сфері природокористування та підтримки якості навколишнього середовища, що в майбутньому поширить застосування ринкових механізмів в управлінні якістю навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Александров И.А. Институциональные аспекты управления природопользованием /И.А. Александров, М.Ю. Тарасова/ Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 34 – 2 (138). – Донецьк: ДонНТУ, 2008, с. 4-11.
2. Синякевич І. М. Інструменти екополітики: теорія і практика (рукопис)/. І.М Синякевич – Львів: УкрДЛТУ. – 2002,
3. Скрипчук П.М. Екологічна сертифікація в сфері природокористування: еколого – економічні засади розвитку/П.М. Скрипчук/ Монографія. – Рівне: НУВГП,2011. - 358с.
4. Попова О. Ю. Економічні механізми забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання: монографія / О.Ю. Попова. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. – 430с.
5. Вайсман Я.И. Экологическая политика и экологический менеджмент в странах Европейского сообщества и России/ Я.И. Вайсман. – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2007. – 412 с.
6. Экономика окружающей среды. Под ред. К.Г. Гофмана. – М.: Экономика, 1977. – 224 с.
7. Глушкова В.Г. Экономика природопользования/ В.Г. Глушкова, С.В. Макара/ М.: Гардарики, 2005. - 447 с.
8. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования./ С.Н Бобылев, А.Ш Ходжаев/ М.: Инфра-М, 2004. - 499 с.
9. Веклич, О. О Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні / О. О. Веклич // Экономика Украины. – 2008. – № 9. – С. 65–74
10. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року №452/2011
11. Буркинський Б.В. Еколого-економічні орієнтири стратегії сталого розвитку України/ Б.В. Буркинський, В.М. Степанов, С.К. Харічков //Проблеми сталого розвитку України. – Київ: БМТ,1998. – с.81 – 92.
12. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є.В. Хлобистов. – К.: Чорнобильінтерінформ, 2004. – 336 с.
13. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. / Под ред. Румянцева А.М. и др. - М.: Советская энциклопедия, 1980 - Т.3 - С.307
14. Статистичний щорічник України за 2011 рік // Державний комітет статистики України – Київ: Видавництво "Консультант", 2012. – 552 с.
15. Конференция Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/brochure.pdf>
16. Зуденков И. Е. Формирование рынка экологических услуг региона: на примере Московской области. [Текст]: автореф. дис. канд. эк. наук: 08.00.05/ И.Е. Зуденков. – М., 2004. – 21с.

17. Рюмина Е.В. Ущерб от экологических нарушений: больше вопросов, чем ответов / Е.В. Рюмина // Экономика природопользования. – 2004. - №4. – С. 55 – 65.
18. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 346с.
19. Joachim Weinmann- Umwelt ökonomik - Eine theorieorientierte Einführung. Dritte Überarbeitete und erweiterte Auflage, 1995. Berlin- Springer- Lehrbuch. – 325 s.
20. Прокопенко О.В. Екологізація інноваційної діяльності: мотиваційний підхід: Монографія./О.В. Прокопенко – Суми: ВТД “Університетська книга”, ISBN 978–966–680–393–4, 2008. – 392 с.
21. Александров И.А. Оценка экономической эффективности экологического менеджмента предприятия / И.А. Александров, А.В. Половян, А.С. Окуловская // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1(23). – с. 111-118.

Надано до редакції 04.04.2012

Александров Іван Олександрович / Ivan A. Aleksandrov
alex@dongu.donetsk.ua

Кравець Олена Олегівна/ Olena O. Kravets
lenakraves@yandex.ru

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Формування ринкових складових управління якістю навколишнього середовища [Електронний ресурс] / І.О. Александров, О.О. Кравець // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 169-173. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>